אביב ירדני, חורף האשמי:
משמעויות ליחסי ישראל-ירדן

אסף דוד

בתום השנה השנייה לפרוץ "האביב הערבי", המשטר ההאשמי בירדן שרד את הסערה, אך אותותיה השאירו בו משקעים שאינם ניתנים למחיקה. שרשרת המהפכות בעולם הערבי העמיקה את תהליך היחלשותו של המשטר ואת הכרסום במשילותו, ששורשיו בראשית שלטונו של המלך עבדאללה השני (1999) ובמדיניות הכלכלית הניאו־ליברלית שהנהיג.

למעשה, "האביב הירדני" פרץ חודשים רבים לפני "האביב הערבי", כאשר הקרע בין המשטר לבין האוכלוסייה העבר־ירדנית (השבטית), משענתו משכבר הימים, הפך גלוי וברור. קרע זה בא לידי ביטוי בהכשלה שיטתית של יוזמותיו הפוליטיות של המלך על ידי האליטה השמרנית; במהומות ובאלימות מזוינת בפריפריה העבר־ירדנית על רקע כלכלי־חברתי; במחאה ציבורית גוברת על עוצמתם של שירותי הביטחון (המְחַ'אבַראת) והשחיתות בצמרת המשטר, שבהדרגה הפכה נועזת וחצתה קווים אדומים; ולבסוף בהתגבשותה של תנועת מרי עבר־ירדנית בעלת מאפיינים אנטי־מלוכניים מובהקים. המשותף לכל התופעות הללו היה שהן התקיימו במקביל ובלי קשר לביקורת ולתביעות המוכרות של "האחים המוסלמים" ושל גורמים ליברליים לרפורמות פוליטיות. השינוי צמח מלב לבה של האוכלוסייה והאליטה העבר־ירדנית, והיה בבחינת נסיון רב עוצמה של הסדר הישן לעמוד על נפשו כנגד מי שבא לכלותו – בית המלוכה.[1]

מאמר זה יסקור את השפעתו של "האביב הערבי" על יחסיה של ירדן עם ארצות הברית וישראל מזה ועם מדינות המפרץ הפרסי מזה. כן הוא ינתח את השינויים בזירה הפנימית בירדן בתקופה זו ואת התמודדותו של המשטר עם האתגר המשולב מן הכיוון האסלאמיסטי ומכיוונה של האוכלוסייה העבר־ירדנית – משענתו משכבר הימים. המסקנה המרכזית העולה מן המאמר היא כי גם אם המשטר ההאשמי אינו עומד

בעת הזו בפני סכנת נפילה מוחשית, משילותו ויכולת קבלת ההחלטות שלו בתחומים המדיני, הפוליטי והכלכלי־חברתי נשחקו באופן מהותי בהשוואה לסוף תקופת שלטונו של המלך חוסיין. בחלק ההמלצות בסוף המאמר מוצע כי ישראל, ככל שהדבר בידיה, תפעל לחזק את האסכולה הפרגמטית, הליברלית־רפורמיסטית, בצמרת הממלכה, כדי להבטיח את היציבות הפנימית בירדן ובכך גם את שרידותו של המשטר ההאשמי.

זעזוע ואובדן אמון בבעלות הברית

כמדינה חסרת משאבי טבע וחוסן כלכלי ובעלת כלכלה רֶנטירית – כזו שנתח משמעותי מהכנסתה נשען על מקורות חיצוניים ולא על יצרנות מקומית – ירדן נזקקה מאז ומתמיד לבעלות ברית נדיבות בעלות "כיס עמוק". למעט הפוגות קצרות, מילאו ארצות הברית וחלק ממדינות המפרץ תפקיד זה בנאמנות.

"האביב הערבי" סָדַק, אולי בפעם הראשונה, את אמונתה של ירדן בכך שאם תנקוט מדיניות חוץ ופנים המקובלת על ארצות הברית, היא תמשיך ליהנות מתמיכתה. לפחות בחודשים הראשונים למהפכות בעולם הערבי נראה היה כי מדיניותה של ארצות הברית מנוגדת לאינטרסים של המשטר ההאשמי כפי שהתעצבו בעשורים האחרונים. הן תומכי המשטר והן מתנגדיו פירשו מדיניות זאת, שהעניקה תנופה לנפילתו של נשיא מצרים מובארכ, כהוכחה לבוגדנותה של המעצמה ארצות הברית. יתר על כן, חששה של האליטה השמרנית בירדן גבר בעקבות מה שנתפש כרמזים להתניה של סיוע אמריקאי ברפורמות פוליטיות בממלכה. זאת ועוד, השיח הציבורי במערב ובישראל על יתרונות הדמוקרטיזציה בעולם הערבי עורר חרדה בצמרת הירדנית כי התביעות החיצוניות והפנימיות לשוויון זכויות לאוכלוסייה הפלסטינית תתעצמנה ותסתיימנה בהפיכתה של ירדן למדינה הפלסטינית.

מרגע שהתערער אמונה של הצמרת הירדנית בארצות הברית, "קו ההגנה האחרון" שלה היו מדינות המפרץ, ובראשן ערב הסעודית. המלך עבדאללה השני נהנה מקשרים חמים עם כמה משליטי מדינות המפרץ, ושלטונו התאפיין מתחילתו בהתקרבות אליהן. התנגדותה של ערב הסעודית לצירופה של ירדן למועצת שיתוף הפעולה במפרץ (משפ"ם) בשנה הראשונה לשלטונו, לא ריפתה את ידיו. בהמשך הזמן הוא אף הפגין נכונות יוצאת דופן להפעיל את כוחות הצבא והביטחון שלו מחוץ לשטח ירדן, בשירות אינטרסים מערביים ומפרציים כאחד. אין תמה, אפוא, שזמן קצר לאחר פרוץ "האביב הערבי" נחלצה ירדן לסייע לבחריין בסיכול ההתקוממות השיעית בה, כשהשיקול המרכזי היה, כבעבר, כלכלי: התפישה הירדנית הייתה, כי על רקע הרִיק שנוצר בסדר

הישן במזרח התיכון והשינוי המסתמן בעמדת המערב ביחס למשטרים הסמכותניים באזור, ירדן זקוקה נואשות לתמיכת מדינות המפרץ.

באביב 2011 שככה במקצת רמת החרדה בירדן בעקבות ביקורו של המלך עבדאללה בארצות הברית, שבמהלכו זכה לקבלת פנים חמה ואוהדת והתבשר פומבית על סיוע כלכלי אינטנסיבי לממלכה. אף שהסכומים שפורסמו היו חסרי משמעות כלכלית מבחינה מהותית ומיידית, הביקור שידר את הרושם כי ארצות הברית התעשתה מהלם "האביב הערבי" והיא מוכנה לסייע בייצוב המשטרים של בעלות בריתה במזרח התיכון שהחזיקו מעמד מול התהפוכות שעברו על העולם הערבי. ירדן אף ביקשה כי ארצות הברית תשתדל למענה במדינות המפרץ.

ב־9 במאי 2011 פורסמה במפתיע הודעת המשפ"ם על נכונותה לצרף את ירדן ומרוקו לשורותיה בתהליך הדרגתי שתחילתו בהצטרפות למערך הביטחון האזורי של מדינות המפרץ. הרושם הראשוני היה כי מדובר בהצעה רצינית ותקדימית, שיעדה הסופי הוא חברות מלאה של ירדן במועצה ללא מגבלות ותנאים.

תפקידה של ארצות הברית בהתהוות הציר המלוכני החדש היה שנוי במחלוקת בירדן. הפרשנות שרווחה בממלכה וכן מחוצה לה הייתה כי גם אם ארצות הברית תמכה במהלך ועודדה אותו, על ירדן וערב הסעודית לנצל אותו בכל מקרה גם כתעודת ביטוח מפני הפכפכותו של הממשל האמריקאי. על פי פרשנות זו, ערב הסעודית ביקשה להכניס תחת כנפיה את המשטרים הערביים המלוכניים, בראש ובראשונה לנוכח תמיכתו המסתמנת של המערב, וארצות הברית בתוכו, ב"אחים המוסלמים" כחלופה לסדר הערבי הישן.[2] בקרב האליטה הפוליטית הירדנית רווחה ההערכה כי "המהלך המפרצי" ינחית מכת מוות על המאמצים לקדם רפורמות ועל המאבק בשחיתות בממלכה. האוכלוסייה והאליטה העבר־ירדנית גם חששו מעִסקה של "ביטחון תמורת כסף" ("אל־•מָן מֻקַאבְל אל־מַאל") וטענו כי ירדן עלולה לשלם על הסיוע המפרצי בהצטרפות למאבק המדיני והביטחוני של מדינות המפרץ באיראן. גם תיאוריית המזימה המוכרת על שימוש אפשרי של המערב והמפרץ בקלף הסיוע לירדן כדי לפתור על חשבונה את הסוגיה הפלסטינית זכתה לפריחה מחודשת.

התקדמותו של "המהלך המפרצי" הייתה אטית מאד ואף החלה לעורר דאגה בשיח הציבורי הירדני, עד שוועידת הפסגה של המשפ"ם בדצמבר 2011 סתמה את הגולל על הרעיון.[3] גם ההערכות האופטימיות בדבר סיוע לירדן ממדינות המשפ"ם לא התממשו, שכן המועצה רק החליטה להקים קרן למיזמי פיתוח, שממנה יוענקו לירדן ולמרוקו 2.5 מיליארד דולר כל אחת. באליטה הפוליטית בירדן חשדו כי ארצות הברית וערב הסעודית עשו יד אחת לסכל את "המהלך המפרצי", כל אחת ממניעיה שלה: ארצות

הברית מתוך רצון ללחוץ על ירדן לקדם דמוקרטיזציה, וערב הסעודית על רקע שוך טלטלת "האביב הערבי" במדינות המפרץ. מעבר לכך, הסברה בירדן הייתה כי סיכול הצטרפותה למשפ"ם נבע מחשש מפני גלישת המשבר בסוריה לירדן וערעור היציבות בממלכה באופן שיסכן את מדינות המפרץ או יחשוף גם אותן ללחצים לדמוקרטיזציה. על פי הסבר זה, מדינות המפרץ ביקשו להימנע מהסכם שיחייב אותן להציל את המשטר ההאשמי.

ירדן נפרדה משנת "האביב הערבי" בתחושה קשה של בגידת בעלות בריתה דווקא כאשר היא זקוקה יותר מכל לתמיכתן. באליטה העבר־ירדנית הצביעו בהקשר זה על העובדה כי במלחמת האזרחים בירדן (1970–1971) הזירה הפנימית התמוטטה אך תמיכת המערב נותרה איתנה, וכי במלחמת המפרץ הראשונה (1990–1991) התמיכה החיצונית קרסה אך הזירה הפנימית הייתה איתנה. לעומת זאת, בסוף 2011 ניכרו בקיעים מטרידים הן במעטפת החיצונית והן בזירה הפנימית. זה היה אחד ההסברים לכך שירדן פעלה לחיזוק "האגף המערבי" שלה: ישראל מזה והרשות הפלסטינית וחמאס מזה.

הגבול המערבי: בסבך אינטרסים סותרים מול ישראל והפלסטינים

בחודשים הראשונים ל"אביב הערבי", ותחת הלם ההתרחשויות, האמינה האליטה הירדנית כי הנסיבות החדשות דורשות עיון מחודש ביחסי החוץ של הממלכה. ראש הממשלה דאז, מַעְרוּף אל־בַּחְ'ית, קשר זאת גם לישראל, שאת יחסיה עם ירדן הגדיר כמצויים ב"שפל הגדול ביותר". הוא הדגיש כי ירדן זקוקה לסיוע ערבי דחוף, בהיותה "המבצר האחרון בפני הפרויקט הציוני" ובשל אחריותה ל"אחים" הפלסטינים, אותם הגדיר כ"בעיה ירדנית פנימית". היה זה שימוש בטרמינולוגיה ובהנמקה שהיו שכיחות מאד בשיח הפוליטי הירדני בארבעת העשורים שקדמו להסכם השלום עם ישראל. בהדרגה התברר כי לירדן אין אלטרנטיבה של ממש לבעלות בריתה הוותיקות בעולם הרחב ובאזור. לפיכך, "האביב הערבי" והקיפאון בתהליך השלום הישראלי־פלסטיני פעלו עליה בשני כיוונים סותרים: הידוק הברית האסטרטגית עם ישראל ובו בזמן היערכות ללחצים כבדים מבית ומחוץ לעיון מחודש בהסכם השלום עמה. אין תמה, לכן, שבניגוד לשנים קודמות מיתן המלך עבדאללה את ביקורתו על ישראל בכלל ועל ממשלתה בפרט והסתפק בציון תסכולו מהעובדה שישראל נוקטת גישה של "שב ואל תעשה" לנוכח "האביב הערבי".

אף שהשיח הציבורי בירדן ובישראל הפך לרגיש יותר מבעבר להתבטאויות מעברו השני של הגבול בין שתי המדינות (שכיסו טפח וחשפו טפחיים),[4] הממסדים המדינתיים הפגינו בדרך כלל אחריות ושיקול דעת. המשבר המתגלגל בין שתי המדינות סביב מעלה המוגרבים להר הבית בירושלים לא נפתר אמנם, והוא מזַמן חיכוכים ביניהן מפעם לפעם, אולם נדמה ששני הצדדים מודעים לסכנה שבו ומבקשים לנהלו הרחק מעיני התקשורת. באביב 2012 אף התקיימו חמישה ביקורים של בכירים ירדנים, ביניהם שני אחיו של המלך, במתחם אל־אקצא, יחד עם בכירי דת סונים וסופים מהעולם הערבי. לישראל ולמשטר ההאשמי היה אינטרס משותף בביקורים אלה: עבור ירדן הייתה זו הבלטה של התפקיד והמעמד המועדף שישראל מעניקה לה במתחם אל־אקצא על חשבון כל השחקנים האחרים בעולם הערבי והאסלאמי; עבור ישראל היה זה ביטוי ל"נורמליזציה" והכרה בפועל בריבונותה בהר הבית, שבצידה עידוד צנוע למשטר ההאשמי. ישראל גם נכנסה לשיחות הגישוש עם הרשות הפלסטינית בעמאן בראשית 2012, בין השאר, ואולי בעיקר, כדי לסייע לשיפור תדמיתו של המלך ולחזק את מעמדו.

אף שהקמת מדינה פלסטינית תְקַבֵּע את ההבחנה בין ירדן לפלסטין – אינטרס אסטרטגי ראשון במעלה של האליטה העבר־ירדנית – הצמרת הירדנית חששה מאד מהחד־צדדיות הטמונה במהלך הפלסטיני באו"ם להכרה בפלסטין כמדינה משקיפה. לצד שיקולים אסטרטגיים כבדי משקל, ובראשם הצורך לקיים יחסים תקינים עם כל גורם הנהנה מהשפעה ופופולריות בגדה המערבית, שימש הדבר סיבה טובה לירדן לחדש את היחסים עם חמאס, אותם קטע המלך עבדאללה ב־1999. באליטה העבר־ירדנית התחזקה ממילא בשנים האחרונות הטענה כי התקרבות לחמאס נחוצה לירדן כדי להתמודד עם סכנת הקמתה של מדינה פלסטינית מקוּצצת כנפיים ומרוּבת ויתורים, ו"האביב הערבי" סיפק הזדמנות מתאימה לחנוך את תהליך הפשרת היחסים עם הארגון. הדבר הסתייע גם נוכח היחלשותן או אף הסרתן למעשה של ההסתייגויות מצדן של ארצות הברית ומצרים מחידוש היחסים בין ירדן לחמאס, וכן מול עובדות ואילוצים חדשים, בראשם עמדתה החיובית של קטר כלפי הארגון. קטר גם שימשה דוגמה בעיני מצדדי מהלך ההתקרבות לחמאס מִקרב האליטה הירדנית, לכך שיחסים טובים עם הארגון לא מחייבים בהכרח יחסים גרועים עם ארצות הברית.

בסוף שנת 2011 נראה היה כי ירדן מתחבטת בין תמיכתה ברשות הפלסטינית לבין הפשרת יחסיה עם חמאס. למעשה, מהלכיה של ירדן מול הזירה הפלסטינית היו פועל יוצא של תמיכתה בפיוס פנים־פלסטיני.[5] ביקורו הנדיר של המלך ברמאללה באותו חודש תואם בחופזה רבה ונועד להעניק חיזוק מוראלי לרשות הפלסטינית בכלל ולאבו מאזן בפרט, על רקע התגברות האיומים בפירוק הרשות ובפרישתו של

אבו מאזן מהנשיאות. נראה כי הביקור גם נועד לשכנע את מחמוד עבאס לתמוך ביוזמה של האיחוד האירופי לחידוש המשא ומתן עם ישראל בתמורה לתמיכה של האיחוד בבקשת ההצטרפות של פלסטין כמדינה משקיפה באו"ם בספטמבר 2012, אם המשא ומתן ייכשל. מכל מקום, עמדותיהם של הממסד הביטחוני הירדני ושל ערב הסעודית, שהתנגדה לכל התפייסות בין ירדן לחמאס שלא תותנה בהתנתקות של הארגון מאיראן, ציננו את תהליך ההתקרבות בין שני הצדדים. ביקורו של יורש העצר הקטרי בעמאן בינואר 2012, בלוויית ח'אלד משעל וכמה מבכירי חמאס, היה למעשה ביקור נימוסין חסר משמעות.[6]

אולם, בחירת מחמד מורסי לנשיא מצרים ב־30 ביוני 2012 חייבה את המשטר בירדן להיערך ל"עידן האסלאמי" העומד בפתח. משלחת של בכירי חמאס בראשות ח'אלד משעל התקבלה לביקור מפתיע בעמאן, והפעם כלל הביקור קבלת פנים רשמית ופגישות חמימות עם המלך ועם בכירים באליטה הפוליטית והביטחונית, עם צמרת "האחים המוסלמים" ועם אנשי ציבור ועיתונאים. משעל שהה בממלכה קרוב לשבועיים וביקורו סימן פתיחת דף חדש ביחסי ירדן־חמאס. מנהיג חמאס הפגין ניטרליות מלאה בענייני הפנים של ירדן בכלל ובסכסוך בין היונים לנצים בתנועת "האחים המוסלמים" שם בפרט, ואף המליץ ל"אחים" להימנע מהחרמת הבחירות לפרלמנט הירדני. משלחת חמאס גם הגיעה לסיכום מפורט עם הצמרת הביטחונית הירדנית, על פיו היא תימָנע מכל מעורבות בהיבט הרגיש של יחסי ירדנים־פלסטינים בממלכה ומכל פעילות שתפגע בביטחונה של ירדן. בתמורה הובטחו לחמאס התייעצויות מדיניות עתיות וחופש תנועה בממלכה, אם כי לא פתיחת משרדים רשמיים בעמאן. שני הצדדים עשויים לקצור גם רווחים תדמיתיים ומדיניים מהמהלך: ירדן תשתדל לטובת חמאס במערב, וחמאס יפעל לטובת המשטר ההאשמי בקרב "האחים המוסלמים" בעולם הערבי ובירדן עצמה.

סוריה: מצפון נפתחה הרעה

שנת 2012 עמדה בסימן שיקום ביטחונה של ירדן בבעלות בריתה. ביקורו של המלך בארצות הברית בחודש ינואר, שבו שיבח הנשיא אובמה את קידום הרפורמות בממלכה, שידר את המסר כי היציבות הפנימית בירדן היא היעד החשוב עבור ארצות הברית וכי כל עוד המשטר יצליח לשמור עליה, הממשל האמריקאי יסמוך את ידיו על האופן שבו מנהל המלך את ענייני הממלכה. ככל שנקפו השבועות התקבעה בשיח הפוליטי בירדן התחושה כי ארצות הברית זנחה למעשה את ציפייתה לדמוקרטיזציה מהותית במדינה. תחושה זו התחזקה בקיץ 2012 כאשר ארצות הברית הודיעה על סיוע כלכלי

נוסף לירדן בסך מאה מיליון דולר, שחלקו נועד לכיסוי הוצאות האירוח של פליטים מסוריה, שנמלטו מאימת משטרו של בשאר אל־אסד, וכן על הקלה משמעותית בתנאי הסף להענקת הסיוע הכלכלי לממלכה לשנה הנוכחית. גם קרן המטבע העולמית הודיעה על הלוואה חריגה לירדן בסך שני מיליארד דולר לשלוש שנים, שנועדו לצמצם את הגרעון בתקציב המדינה ולתמוך בשכבות החלשות.

מועצת שיתוף הפעולה במפרץ התגייסה לבסוף גם היא לעזרת ירדן. אף שלא דובר הפעם באפשרות הצטרפותה למועצה, המשפ"ם החלה לבחון את האפשרות להעלאת היקף הסיוע לירדן לחמישה מיליארד דולר לחמש השנים הקרובות לטובת מיזמי תשתית ופיתוח. מדינות המפרץ אף הקציבו מאז מאות רבות של מיליוני דולרים למיזמים בירדן, שיושקעו החל בשנת הכספים הבאה. בעקבות זאת בישר המלך עבדאללה לחברי פרלמנט כי ירדן עומדת על סף התייצבות כלכלית בזכות הסיוע מהמפרץ.

כצפוי, וכפי שחששה האליטה הפוליטית הירדנית, לסיוע המפרצי נלווה תג מחיר. כווית, ערב הסעודית וקטר הפעילו על ירדן לחץ כבד "לרדת מהגדר" בעמדתה כלפי סוריה ולתמוך בהפלתו של בשאר אל־אסד. פיתויים בעניין זה שימשו בערבוביה לצד איומים וניסיונות סחיטה, למשל בצורת העברה איטית של הסיוע המפרצי לירדן או בגרירת רגליים בהשקעות של מדינות המפרץ בממלכה. גם התיאום הצבאי והביטחוני בין ירדן למדינות המפרץ, שעד הקיץ התהדק באופן ניכר, התמקד עתה בענייני סוריה, ועל פי המדווח גם כלל ניסיון להקשיח את עורפם של השמרנים בירדן מול "האחים המוסלמים".[7] "אינתיפאדת נובמבר" ("הַבֶּת תִשְׂרִין") שפרצה בירדן בעקבות החלטת הממשלה על העלאת מחירים של תזקיקי הנפט, ליבתה בשנית את חששותיהן של האליטה והאוכלוסייה העבר־ירדנית מעומק המחויבות של מדינות המפרץ (ושל המערב) ליציבותה הפנימית של הממלכה.

הצורך הנואש של ירדן בתמיכה ממדינות המפרץ והתגבשותה של חזית ערבית־מערבית נגד משטר אסד בסוריה בסוף שנת 2011 הגבירו את הדילמה של ירדן ביחסה למתרחש בשכנתה מצפון. מלכתחילה חששה ירדן מפגיעתו הרעה של משטר אסד אם תצדד במורדים נגדו, ובמקביל מ"בינאום" הסכסוך בסוריה שיוביל להגירה כפויה של מאות אלפי סורים, בעיקר ממוצא פלסטיני, לירדן. התבטאותו המפורסמת של המלך בראיון ל־BBC בנובמבר 2011, על כך שלוּ היה במקומו של אסד היה פורש, הוצאה מהקשרה. למעשה, הוא הדגיש אז כי הבעיה היא לא בשליט אלא בשיטה, והביע דווקא אמון ביכולתו של בשאר אל־אסד לשנות את השיטה מבפנים, ולו במחיר הסתלקותו מהשלטון. בסוף אותו חודש אף קבעה ממשלת ירדן "שלושה לאווים" במדיניותה

כלפי סוריה: לא להחזרת השגריר הירדני מדמשק; לא לגירוש השגריר הסורי מעמאן; לא להצטרפות לסנקציות בינלאומיות או ערביות על סוריה.

עד אביב 2012 גדל מספר השוהים הסוריים, החוקיים והבלתי חוקיים, בירדן, ואותותיו ניכרו בתסיסה חברתית ובחיכוכים בתוך האופוזיציה הירדנית, בינה לבין פליטים סורים, בקרב אוכלוסיית הפליטים הסורים עצמם, ובינם לבין הירדנים המתגוררים בשכנות להם (בעיקר בפריפריה). דו"חות של ארגונים בינלאומיים אף הזהירו מערעור היציבות בירדן ובלבנון כתוצאה מנהירת הפליטים מסוריה לשטחן. פעילים סלפים ג'האדיסטים מירדן, שהתבססו בצפון הממלכה ועברו משם לסוריה במטרה להצטרף למורדים נגד אסד, הוסיפו דאגה כפולה ומכופלת לרשויות הירדניות. בהדרגה התברר כי ממשלת ירדן גם נרתעת מהתמודדות עם שבטים מבוססים וחזקים בצפון הממלכה, המשתפים פעולה עם קבוצות וחמולות בצד הסורי של הגבול המשותף בהברחה שיטתית של אמצעי לחימה וציוד לטובת המורדים. ירדן ניסתה בשלב מסוים לאסור כליל על כניסת אזרחים סורים לשטחה, אולם הקריטריונים שקבעה הוחלו בעיקר על מבקרים ולא על פליטים שנמלטו אליה מדי לילה ונאספו על ידי כוחות הביטחון.

בקיץ 2012 הידרדר המצב בגבול הירדני־סורי עד כדי תקריות אש בין צבא ירדן לכוחות צבא סוריה, בעת שאלה ניסו למנוע בריחת אזרחים לירדן. מספר הפליטים שנמלטו לירדן מדי יום עלה מאז בהתמדה, המתחים בינם לבין אזרחי הממלכה החריפו, העומס על התשתיות ומערכות החינוך והבריאות בירדן גבר, והנזקים לכלכלתה ולפעילות המסחרית שלה הלכו ורבו. בסוף השנה כבר הוערך מספר הסורים בירדן, אלה שנכנסו בצורה חוקית או הבריחו את הגבול, בכ־250 אלף איש. רובם התיישבו בערים ובכפרים ורק כ־45 אלף משוכנים במחנה הפליטים א־זעתרי שבצפון. רוב אוכלוסייה זו נמנית על המעמד הנמוך, דוחקת את רגליהם של המקומיים משוק העבודה ומחמירה את בעיית האבטלה. חששה הגדול של הצמרת הירדנית, אותו ביטא המלך עצמו, הוא כי סוריה תגלוש למלחמת אזרחים כוללת ותוקם בה מובלעת עלווית בהנהגת נאמני בשאר אל־אסד – תרחיש אימים שהמלך משוכנע כי יידרשו עשרות שנים כדי לשקם את המזרח התיכון ממנו.[8]

הזירה הפנימית: רטוריקה ליברלית, פרקטיקה שמרנית וחולשה מלוכנית

עם פרוץ סערת "האביב הערבי" התגייסו רוב השחקנים בזירה הירדנית הפנימית לייצוב ראשוני של המערכת, כל אחד מסיבותיו. בין מתנגדי המשטר למיניהם ובינם לבין המשטר שרר למעשה מאזן אימה, שנבע מהחשש כי ערעור היציבות הפנימית

בממלכה יסתיים במלחמת אזרחים נוראה, שבה כל צד ינסה להכריע את האחר באופן מוחלט כדי "לזכות בקופה כולה". כבעבר, בשיח הציבורי הועלה גם חשש אמיתי כי ישראל תנצל את האנרכיה כדי להפוך את ירדן למולדת החלופית לפלסטינים. בתרחישי אימים כאלה נתפש בית המלוכה ההאשמי, באופן טבעי, כרע במיעוטו. אף על פי כן, ולמרות שבאותו שלב לא נשמעה מאף כיוון תביעה גלויה ומיידית להפלת המלך, שררה תמימות דעים בין המשטר, האליטה הממסדית והאליטה האופוזיציונית, הן העבר־ירדנית והן הפלסטינית, לגבי עצם הצורך בשינוי. המחלוקת הייתה על יעדיו של שינוי זה, היקפו והקצב שלו.

קריסת משטרים ערביים בזה אחר זה בחודשים הראשונים של "האביב הערבי" העצימה את תעוזתם והתרסתם של מתנגדי המשטר בירדן, וקווים אדומים חדשים נפרצו מדי שבוע בהפגנות בנות אלפי משתתפים בעמאן ובעיקר בפריפריה העבר־ירדנית. התביעה הגוברת לרפורמות חוקתיות, שמשמעותן המעשית היא קיצוץ בסמכויותיו של המלך, נדונה בחופשיות בשיח הציבורי, והמשטר ותומכיו נראו חסרי אונים ומשוללי נימוקים נגדיים. השחקנים העיקריים במרחב הפוליטי הירדני, מעֵבר למשטר עצמו, היו האליטה השמרנית, ובעיקר הממסד הביטחוני (המְחַ'אבַראת); האופוזיציה הממוסדת, ובראשה תנועת "האחים המוסלמים", שרוב תביעותיה ממוקדות בייצוג פוליטי שוויוני לאסלאמיסטים ולפלסטינים; והאופוזיציה העבר־ירדנית, שרוב תביעותיה הן כלכליות־חברתיות, ובראשן מיגור השחיתות וכן ההזנחה והעוני בפריפריה.[9] התביעה לריסון כוחה העצום של הרשות המבצעת, ובעיקר הארמון והמְחַ'אבַראת, ולחיזוק הפרדת הרשויות משותפת לכל גורמי האופוזיציה ומקובלת על הציבור הרחב, הפלסטיני והעבר־ירדני כאחד.

דווקא "האחים המוסלמים", ובעיקר האגף הנִצי המזוהה עם חמאס ועם האוכלוסייה הפלסטינית בממלכה, גילו באותה תקופה רגישה איפוק וסירבו לאמץ באופן רשמי את רעיונות "המלוכה החוקתית" ותביעות אחרות שעלו משורות האגף היוֹני בתנועה ומשורות האופוזיציה העבר־ירדנית המתרחבת.[10] האחרונה ניצלה באופן בוטה את חולשתו של המלך כדי לתבוע משאבים ותקציבים, וכן "שיבה לחוקת 1952" שתפגע ביכולתו של המלך ושלוחיו מהממסד הביטחוני לעצב את הזירה הפוליטית לפי צרכיהם. האליטה השמרנית, מצדה, ניסתה לעצור את הסחף בכיוון פגיעה בסמכויותיו של המלך, ולצורך זאת ליבתה את השסע הירדני־פלסטיני באמצעות קשירה כוזבת של התביעה לרפורמות עם סדר יום פלסטיני אנטי־מלוכני. התוצאה המיידית הייתה החרפת המתח בזירה הפנימית עד כדי אווירת מלחמת אזרחים ממש.

המשטר פעל להנמכת גובה הלהבות על ידי מינוי ועדות לאומיות לבחינת שינויים בחוקה ובחוקי הבחירות והמפלגות, חיזוק הפרדת הרשויות ויצירת רושם של מאבק בלתי מתפשר בשחיתות. החדשות המעודדות מהמפרץ באביב 2011 אפשרו לו לתכנן באופן שקול ומחושב את קצב התקדמותן של הרפורמות הפוליטיות, אך גם חיזקו את עוצמתם של השמרנים ואת כוח המיקוח שלהם ביחס למלך.[11] כמה מהמלצותיהן המהותיות של הוועדות נזנחו, מה שנתפש כעדות לכך שהרטוריקה הליברלית של המלך וביקורתו הפומבית על האליטה השמרנית הן חלולות או, גרוע מזה, כי כוחו לא עומד לו מול מנגנוני הביטחון והוא למעשה שבוי בידיהם.

חוק הבחירות המתוקן, שהתקבל ביוני 2011, נשא בשורה דלה לרפורמיסטים ושיקף, כתמיד, את חששה הגדול של המדינה מאסלאמיסטים ופלסטינים. גם המלצות הוועדה לרפורמה חוקתית, שהוגשו למלך חודשיים לאחר מכן, היו בבחינת מעט מדי ומאוחר מדי. יתר על כן, הבעיה לא הייתה מלכתחילה ביכולת לנסח סעיפים ליברליים בחוקה, אלא ברצון וביכולת ליישמם.[12] כך הציבו הרפורמות החוקתיות את הבסיס להמשך ההתגוששות בין תומכי המשטר לבין מתנגדיו סביב צמצום מהותי בסמכויותיו של המלך, הפיכת העם לריבון וכינון מלוכה חוקתית בפועל. המשטר ממשיך לדחות תביעות מסוג זה על הסף בטענה, המועלה בתקשורת הממסדית השכם והערב, כי יהיה בהן סיכון ליציבות הפנימית השברירית בממלכה.

האסטרטגיה שבה ניהל המשטר את המשבר הפוליטי בממלכה הושפעה עמוקות מחששו כי "האחים המוסלמים", שעוצמתם הפוליטית בעידן "האביב הערבי" נתפשת על ידי המערב כעובדה שיש להסתגל אליה, אינם מעוניינים בעִסקה עם הממשלה, אלא חותרים למשבר חריף עם בית המלוכה עצמו. "האחים" אמנם הכחישו נמרצות כל קשר לארצות הברית והמשיכו להדגיש כי אינם חותרים להפלת המשטר אלא רק לתיקונו, אולם בה בעת לא היו מוכנים לספק למשטר תשובה מהו היעד הסופי של תביעתם לשינוי.

בינתיים התעבתה חשרת המחאה נגד המשטר בפריפריה העבר־ירדנית, שהתמקדה כמו בעבר בביקורת על גורמי הביטחון ובתביעות כלכליות־חברתיות, ובראשן מיגור השחיתות שנקשרה במלך, במשפחתו ובאנשי שלומו. הקצנת השיח והתביעות האנטי־מלוכניות עוררו בממסד הביטחוני חשש מפני מרי אזרחי שיאיים על המשטר עצמו. למזלו של המשטר, השסע הירדני־פלסטיני מנע התלכדות של מתנגדיו ופעל, בסופו של דבר, לטובתו. רבים ממנהיגי האופוזיציה העבר־ירדנית ופעיליה חששו כי "האחים" אינם מוכנים לאחד כוחות במאבק נגד הניאו־ליברליזם והשחיתות וכי הם מבקשים להשתלט כליל, בסיוע המערב, על המרחב הפוליטי בממלכה. יתר על כן, בקרב

האופוזיציה העבר־ירדנית גברה הדאגה כי המשטר "ימכור" את האינטרסים שלה תמורת עסקה כוללת בינו לבין "האחים המוסלמים".[13]

הפרות סדר רחבות היקף בפריפריה הירדנית באוקטובר 2011, בעקבות החלטת הממשלה על פגיעה במשאביהן של רשויות מוניציפליות, הובילו לחילופי גברי כוללים בצמרת מקבלי ההחלטות – ראש הממשלה, ראש המְחַ'אבַראת וראש לשכת החצר – ולמינוי ממשלה חדשה. אולם במרחב הפוליטי המשיך לשרור רושם של אובדן עצות בצמרת ואובדן אמון בה. חוסר ההכרעה של המלך בין אינטרסים וגישות סותרות בצמרת מקבלי ההחלטות העמיק את הקיטוב החברתי והפוליטי והוליד פרצי אלימות מזוינת ברחובות. נדמה היה כי האליטה העבר־ירדנית, בהכירה בחולשת המשטר ובהתחזקותו של האסלאם הפוליטי באזור, כבר לא שמה את יהבה במלך שיבטיח את האינטרסים שלה, ובראייה קדימה מוכנה להתפשר על משטר ב"מודל טורקי": ממשלה אסלאמית פופולארית וממסד מדינתי – המגזר הביטחוני עם או בלי הארמון – המתפקד כ"מבוגר האחראי" ואמון על מדיניות החוץ והביטחון.[14] המשטר, מצדו, ניסה להיחלץ מהמבוי הסתום באמצעות אסטרטגיה קשוחה לריסוק האופוזיציה לסוגיה ולגווניה, לצד ריצוי דעת הקהל במדיניות שִׁווקה כמאבק אמיץ בשחיתות.

שנת 2012 עמדה, ברובה, בסימן חיזוק תמיכתן של ארצות הברית ומדינות המפרץ במשטר ההאשמי. לצד זה, גם להתרחשויות באזור הייתה השפעה מצננת על מתנגדי המשטר: החרפת המשבר בסוריה העמיקה את הקיטוב בשורות האופוזיציה הירדנית,[15] והחדשות הפוליטיות והכלכליות העגומות מרוב המדינות שחוו את תהפוכות "האביב הערבי" חידדו את החשש של אזרחי הממלכה מפני חוסר היציבות הטמון בשינוי. כל המרכיבים האלה פועלים עד כה לטובתו של המשטר, גם אם יש להניח שמדובר בפעולה חלקית וזמנית.

בינתיים הכריע המלך עבדאללה לטובת השמרנים במספר הזדמנויות נוספות: הוא אישר תיקונים בעייתיים נוספים בחוק הבחירות והחליט על קיום בחירות לפרלמנט עד סוף שנת 2012, גם ללא השתתפות "האחים המוסלמים". הוא גם שידר לכל כי שיפור הכלכלה קודם לדמוקרטיזציה – מה שמצדיק את ריסון המאבק בשחיתות כדי לא להבהיל משקיעים ממדינות המפרץ. לבסוף הדיח המלך גם את ראש הממשלה החדש יחסית, עוון אל־ח'סאונה, שנתפש על ידי השמרנים כליברל ופרו־אסלאמיסט יתר על המידה, ומינה במקומו את פאיז א־טראונה, עבר־ירדני שמרן וחסר מעוף.

ניכר כי המלך אימץ בהדרגה תזה כי ירדן צלחה את סערת "האביב הערבי" בזכות העובדה שהִתוותה לעצמה "מפת דרכים" שהייתה גם רפורמיסטית וגם זהירה ונמנעה מגלישה לאנרכיה ולמאבקי כוחות בצמרת, הנפוצים במדינות "האביב הערבי". לדעת

המלך, האתגר העיקרי העומד בפני המשטר הוא כלכלי־חברתי ולא פוליטי.[16] אלא שהתחדשותן של האלימות והמחאה הכלכלית־חברתית בפריפריה העבר־ירדנית והתרחבות הקרע בין "האחים המוסלמים" ובין המשטר על רקע החרמת הבחירות לפרלמנט טומנות בחובן אתגר משולב, כלכלי־חברתי ופוליטי, שספק אם המשטר יכול להתמודד עמו בהצלחה כל עוד יתמיד בחשיבה השמרנית־ביטחונית. אין ספק כי הנחות היסוד של המשטר התנפצו בפניו בהפתעה עם פרוץ ה"מֶרִי" בנובמבר 2012.[17]

משמעויות ליחסי ישראל־ירדן

החשיבה המקובלת גורסת כי המשטר ההאשמי ישרוד כל עוד תיוותר בידו היכולת לקיים את "החוזה החברתי" ההיסטורי עם האוכלוסייה העבר־ירדנית, כלומר לממן את יחסי הפטרון־קליינט. אולם שרידות זו, שהיא כשלעצמה מותנית בהחלטתן של מדינות המערב והמפרץ להמשיך בתחזוקתה הכלכלית של ירדן, וכן ב"מאזן האימה" בין עבר־ירדנים לפלסטינים בזירה הפנימית, היא על דרך השלילה. זאת, משום שהמדיניות הניאו־ליברלית של המלך והבקיעים שהיא חוללה בקרב האליטה והאוכלוסייה העבר־ירדנית שָׁחקו את התמיכה המסורתית של אוכלוסייה זו במשטר ותלו אותה על בלימה. ספק אם משטר שמרני במדינה שסועה ונטולת משאבים יכול להמשיך ולהתקיים בעידן "האביב הערבי" רק בזכות היותו "הרע במיעוטו". יתר על כן, השאלה אינה שרידותו של המשטר המלוכני כמוסד, אלא יכולתו לקבל החלטות קשות בתחום המדיני, הפוליטי והכלכלי־חברתי, שתידרשנה ממנו בשנים הקרובות. במילים אחרות, גם אם שרידותו של המשטר ההאשמי נראית מובטחת כיום משורה של סיבות ונימוקים, עוצמתו הפוליטית ויכולת המשילות שלו מצויות בנסיגה הולכת וגוברת בשנים האחרונות, ו"האביב הערבי" רק האיץ תהליך זה והבליטו.

בנסיבות אלו וכל עוד המשטר ממשיך להיכנע לחשיבה הביטחונית־שמרנית, מסתמנים לצד האפשרות של המשך הסטאטוס קוו אנטה שלושה תרחישי שינוי אפשריים: קואליציה בין גורמי הכוח החזקים באופוזיציה האסלאמית והעבר־ירדנית ובין גורמים מתוך משפחת המלוכה, המגזר הביטחוני או אף גורמים חיצוניים, אשר תקרא תגר על המלך עבדאללה אישית אך תותיר את המשטר המלוכני על כנו; תסיסה אלימה, בעיקר על רקע כלכלי־חברתי, אשר תפרוץ את גבולות התכנון והשיקול ההגיוני של השחקנים השונים ותביא להפלת המשטר; ותרחיש השינוי, שהוא אולי הסביר מכולם, של הותרת שלטון המלך עבדאללה על כנו, תוך פגיעה ניכרת ומתמשכת בסמכויותיו, בעוצמתו וביכולת המשילות שלו. נראה כי בכל אחד מהתרחישים תיוותר הפריפריה

העבר־ירדנית מוקד של תסיסה ומחאה אנטי־מלוכנית ביסודה וכי הפרות סדר אלימות ומזוינות בין שבטים ובינם לבין כוחות הביטחון תמשכנה לפרוץ מפעם לפעם. משום כך גם אין להוציא מכלל אפשרות הסלמה פתאומית שתצא מכלל שליטה, כפי שאכן אירע בחודש נובמבר 2012.

שיתוף הפעולה ההדוק של ישראל עם הממסד הצבאי־ביטחוני הירדני הוא מקור כוח לשתי המדינות, ובמיוחד לאליטה העבר־ירדנית. עם זאת, הוא עלול "לעוור" את עיניה של ישראל למתרחש בירדן, שכן יש להניח שהגורמים בממסד הירדני הנמצאים במגע שוטף עם עמיתים ישראלים נזהרים מלתאר בפניהם את עומק מצוקתו של המשטר ואת משמעויותיה. זאת, מאחר שתדמית ה"שליטה" ו"היציבות הפנימית" העומדת לזכותו של המשטר ההאשמי היא, כשלעצמה, נכס אסטרטגי ראשון במעלה של ירדן. ישראל יכולה, בעזרת ארצות הברית, לחזק מאד את יכולותיה הצבאיות־ביטחוניות של ירדן בכל הנוגע לאיומים חיצוניים, אולם יכולת ההשפעה שלה על המתרחש בזירה הפנימית בירדן הינה מוגבלת, וככל שישראל תתרחק מכך כן ייטב.

למרות זאת, מדיניות פומבית, אזורית או בילטרלית של ישראל ומסרים ישירים או עקיפים המועברים בינה ובין ירדן עשויים להשפיע על תהליך קבלת ההחלטות בממלכה, מה שנותן לישראל אפשרות מסוימת להשפיע על המתרחש בירדן אם בדרך שתסייע לייצובו של המשטר ואם לחלופין בדרך שתביא לערעורו. אין כוונת מאמר זה לעמוד על סימנים אפשריים לשינוי בעמדתה האסטרטגית של ישראל ביחס לירדן ועל משמעותם.[18] די לציין כי הצעד היעיל ביותר שישראל תוכל לעשות כדי לייצב את המשטר ההאשמי הוא חתירה נחושה ואמיתית להקמת מדינה פלסטינית ממערב לנהר הירדן. אולם מאחר שהחלון לפתרון שתי המדינות הולך ונסגר, ישראל וירדן עלו להערכת רבים בירדן, לרבות בממסד הצבאי־ביטחוני שלה, על מסלול שעלול להוביל להתנגשות אסטרטגית. יש להניח כי למרות כל זאת ישראל נותרת חרדה ליציבותו של המשטר ההאשמי ולמשילותו, והיא תעשה כל שבידה כדי לייצבו. התחבטותה, לפיכך, היא רק בשאלה מהי הדרך הנכונה לעשות זאת.

החשיבה השמרנית־ביטחונית, האנטי־אסלאמיסטית והאנטי־פלסטינית של המשטר ההאשמי עלולה להוביל אותו אל עברי פי פחת. הערכה זו מקובלת לא רק על האליטה האסלאמיסטית והפלסטינית, אלא גם על גורמים רציניים באליטה העבר־ירדנית המתדיינים ביניהם באופן גלוי, בשיח הציבורי, בשאלה כיצד "להציל את המשטר ההאשמי מעצמו". היענות בלתי מרוסנת של המשטר לציפיותיה ולתביעותיה של משענתו משכבר הימים – האוכלוסייה העבר־ירדנית – תוביל את ירדן לקריסה כלכלית. נראה כי המלך מבין זאת, וגם ממניו במערב ובמפרץ מבינים זאת. למעשה,

מאז עלותו לשלטון ניסה המלך ללא לאות, אך ללא הצלחה, להשתחרר מלפיתת החנק של האוכלוסייה העבר־ירדנית ומיחסי הפטרון־קליינט שאפיינו את הקשר ההיסטורי בין המשטר לבינה.

על פי היגיון זה, אם ישראל מעוניינת באמת ובתמים ביציבותו של המשטר ההאשמי ובחיזוק משילותו, עליה לחזק את כושר העמידה והמיקוח שלו מול גורמים שמרניים־נציים מקרב האליטה העבר־ירדנית. במילים אחרות, כל פעולה או מסר של ישראל שיחזקו את החשיבה השמרנית־ביטחונית בירדן יפעלו לרעת המשטר ההאשמי, וכל פעולה או מסר שיחזקו חשיבה ליברלית ורפורמיסטית יפעלו לטובתו.

נקיטת גישה פתוחה ומאוזנת של ישראל ביחס ל"אביב הערבי" תסייע לחיזוק האסכולה הרפורמיסטית בירדן ולצמצום התנגדותם של השמרנים לשינוי הנדרש כדי לייצב את המערכת. בראש ובראשונה אמורים הדברים ביחס לעמדתה של ישראל כלפי עליית האסלאם הפוליטי במזרח התיכון. שינוי, ולו רטורי, במדיניותה בעניין זה עשוי לחזק את גישת הליברלים בצמרת המשטר הירדני בנושא היחסים עם "האחים המוסלמים" בזירה הפנימית ועם חמאס והאסלאם הפוליטי בזירה האזורית, ולהוביל להסדרים פוליטיים שיהיו מקובלים גם על גורמים בקרב האליטה השמרנית־ביטחונית בממלכה.

בהקשר של "האחים המוסלמים", המשמעות תהיה אמנם ויתורים פוליטיים כואבים של המשטר, אולם על חלקם שוררת ממילא הסכמה רחבה בקרב גורמים שונים באליטה הפוליטית, וכמה מהם אף אושרו על ידי ועדות שהמלך עצמו מינה בשנים האחרונות. בהקשר לחמאס, המשמעות תהיה שחרור מעצור בגישה המדינית המקובלת זה מכבר בקרב האליטה העבר־ירדנית, לרבות הצבאית־ביטחונית, לפיה שיפור היחסים בין ירדן לחמאס הוא צורך אסטרטגי של הממלכה, משיקולים של יציבות הגדה המערבית ועתיד התהליך המדיני. יש להעיר, בהקשר זה, כי התהליך המדיני בין ישראל לפלסטינים ייצא נשכר ככל שחמאס יהיה תלוי בירדן, בערב הסעודית, במצרים ובטורקיה יותר מאשר באיראן. התאמה של מדיניות ישראל ל"אביב האסלאמי" תהיה חייבת להיות מתואמת, בצורה זו או אחרת, עם ערב הסעודית, שביכולתה לסכל ביעילות כל התקרבות בין ירדן ובין האסלאם הפוליטי.

בהיבט הבילטרלי האזרחי, ספק אם ישראל יכולה להעניק לירדן סיוע שיחזק את גישת הליברלים דווקא. למעשה, בנסיבות הנוכחיות, גישה חיובית של ישראל לירדן תְקצר מלשרת מטרה צנועה אף יותר – הבלטת יחסי שתי המדינות כמודל ראוי לחיקוי של שיתוף פעולה אזורי. זאת, לא רק בשל הקיפאון בתהליך המדיני, אלא גם בשל השיתוק שאחז בחוגי המשטר הירדני ובגין בעיית המשילות שלו ויכולתו

המוגבלת לקדם מדיניות לא פופולרית. מצב עניינים זה מצמצם כבר כיום את ההיבט הדיפלומטי־מדיני של יחסי ישראל־ירדן להתגוששויות נשלטות יותר או פחות סביב המתרחש במזרח ירושלים, אשר אינן מזיקות לתדמיתו של המשטר מבית.

רוב ניסיונותיה של ישראל לשדרג את יחסיה עם ירדן מאז פרוץ "האביב הערבי" נענו באדישות או בהתעלמות. זאת, בשל אכזבתה של הצמרת הירדנית מכישלונם של סיכומים קודמים בין המדינות כתוצאה מביורוקרטיה חונקת בישראל, חוסר רצונם של פקידים בירדן להתחייב לשיתוף פעולה עם ישראל בעת הנוכחית וחוסר יכולתו, המפורש או המרומז, של המשטר לגבות שיתוף פעולה כזה. למרות כל זאת, ישראל יכולה לשקם את אמונה של הצמרת הירדנית בשיתוף הפעולה הכלכלי־אזרחי בין שתי המדינות באמצעות איוש התפקיד של האחראי על מעקב ופיקוח אחר יישום הסכם השלום, שפעל במשרד ראש הממשלה בשנים 1994–1996. דומה כי זהו הגורם היחיד שיוכל להאיץ את שיתוף הפעולה הבין־משרדי בישראל, להסיר חסמים ביורוקרטיים במהירות ולהכריע בין עמדותיהם של גורמים שונים. כך תשדר ישראל לממשלת ירדן כי היא מעניקה חשיבות רבה לשיתוף הפעולה הכלכלי־אזרחי בין שתי המדינות. הישגים מוחשיים לירדן כתוצאה משיתוף פעולה כזה יסייעו לא רק ליציבות המשטר, אלא ישמשו דוגמה אזורית, שחסֵרה כל כך, לתועלתו של הסכם שלום ישראלי־ערבי ל"אזרח הפשוט".[19]

לצד כל זאת יכולה מדינת ישראל להיערך לבאות על ידי חיזוק עבודתם של מנגנוני הממשלה האמונים על התחום הירדני, הן בהיבט הצבאי־ביטחוני הן בהיבט האזרחי. לישראל דרושה לְבה מקצועית חזקה ומנוסה שתהיה מסוגלת לספק ניתוחים והערכות מקיפים בסוגיות מגוונות ביחסי החוץ של ירדן ובזירה הפנימית שלה, החל בכלכלה פוליטית, דרך "האחים המוסלמים" והסלפים הג'האדיסטים, וכלה בפוליטיקה שבטית וביחסי מרכז־פריפריה. במסגרת זו ראוי לחקור באופן שיטתי ורציף את התפוררות "החוזה החברתי" בין המשטר לבין האוכלוסייה העבר־ירדנית ואת מופעיה השונים של בעיית המשילות בממלכה. כל הסוגיות הללו יקבעו את עתידה של ירדן ואת יציבותו של המשטר ההאשמי. היכרות עמוקה עמן תאפשר למנגנוניה השונים של מדינת ישראל ולזרועותיה הדיפלומטיות והאזרחיות לתכנן ולהוציא אל הפועל מדיניות מתואמת ומושכלת שתסייע בייצוב השכנה החשובה ממזרח.

הערות

1 להרחבה ראו: Assaf David, "Presence Out, Ideas In: Representation and Sociopolitical Change in Jordan", *Representation*, 48:3, 2012, pp. 295-305.

2 עהוד מחסן, "סיאסיון: עלא אל־דבלומאסיה אל־ארדניה 'אן תלעב' אל־סיאסה כמא יג'ב חרצא עלא מצאלחהא" [פוליטיקאים: על הדיפלומטיה הירדנית 'לשחק' כנדרש בשדה המדיני כדי להגן על האינטרסים שלה], **אל־סביל**, 25 ביולי 2011.

3 בסאם בדארין, "תחד'יראת פי אל־ארדן מן אל־קבול בציע'ה 'מלתויה' לל־אנצ'מאם ל־מג'לס אל־תעאון אל־ח'ליג'י" [אזהרות בירדן מהסכמה למתווה מעורפל להצטרפות למועצת שיתוף הפעולה המפרצי], **אל־קדס אל־ערבי**, 16 בנובמבר 2011.

4 להרחבה ראו: אסף דוד, "יחסי ישראל־ירדן: על סף מפנה אסטרטגי?", אפשר לחשוב, 27 באוקטובר 2011.

5 נביל ע'ישאן, "זיארת אל־מלכ לראמאללה הל תטלק אתצאלאת ג'דידה" [האם ביקורו של המלך ברמאללה יחנוך מגעים חדשים?], **אל־ערב אל־יום**, 22 בנובמבר 2011.

6 סמיח אל־מעאיטה, "בעד אסאביע מן אל־תצריחאת, אל־חכומה תאבעת זיארת משעל עבר אל־אעלאם?" [לאחר שבועות של הצהרות, האם הממשלה התעדכנה בביקורו של משעל באמצעות התקשורת?], **אל־ערב אל־יום**, 31 בינואר 2012.

7 בסאם אל־בדארין, "אסתראתיג'יה סעודיה צ'ד 'אל־מד אל־אח'ואני' תקלץ אל־אצלאח אל־סיאסי פי אל־ארדן" [האסטרטגיה הסעודית נגד עליית האחים המוסלמים מצמצמת את הרפורמה הפוליטית בירדן], **אל־קדס אל־ערבי**, 5 ביולי 2012.

8 ראיון המלך עבדאללה לרשת בלומברג, 8 באוגוסט 2012, http://www.bloomberg.com/video/8-king-abdullah-ii-of-jordan-on-syria-~zps6XG6QrWND3JmE~letg.html .

9 להרחבה על הבקיעים בתמיכת האוכלוסייה העבר־ירדנית במשטר ההאשמי כתוצאה מהניאו־ליברליזם שהנהיג המלך עבדאללה ראו מאמריי בכותרת "שנה לאביב הירדני" שפורסמו באתר אפשר לחשוב באפריל 2012.

10 ראו למשל: נאהץ' חתר, "מא'סאה אל־תיאר אל־אצלאחי פי 'אל־אח'ואן'" [מיסוד הזרם הרפורמיסטי באחים המוסלמים], **אל־ערב אל־יום**, 27 בפברואר 2012; נאהץ' חתר, "הל אל־ארדן וטן אם סאחה" [האם ירדן היא מולדת או זירה], **אל־אח'באר**, 10 ביולי 2012.

11 ראו למשל: Marwan Muasher, "A Decade of Struggling Reform Efforts in Jordan: The Resilience of the Rentier System", *Carnegie Paper* (May 2011), http://carnegieendowment.org/files/jordan_reform.pdf .

12 מחמד אבו רמאן, "מא קימת אל־תעדילאת אל־דסתוריה?" [מהו ערכם של השינויים בחוקה?], **אל־ע'ד**, 16 באוגוסט 2011.

13 ראו, בהקשר זה, הרב־שיח המרתק בעניין "הדואליות הפוליטית" שבין המשטר ל"אחים", **אל־סביל**, 14 בנובמבר 2012.

14 שיחה של המחבר עם חוקר ירדני, נובמבר 2011.

15 אסף דוד, "פצצה סורית על האביב הירדני", אפשר לחשוב, 11 בפברואר 2012.

16 ראיון המלך עבדאללה לרשת בלומברג, 8 באוגוסט 2012.

17 להרחבה ראו: אסף דוד, "ה'מרי של נובמבר' בירדן: המשטר משחק באש", אפשר לחשוב, 14 בדצמבר 2012.

18 להרחבה בנושא זה ראו: אסף דוד, "יחסי ישראל־ירדן: על סף מפנה אסטרטגי?", אפשר לחשוב, 27 באוקטובר 2011.

19 להרחבה ראו: שמעון שמיר, **עלייתו ושקיעתו של השלום החם עם ירדן. המדינאות הישראלית בימי חוסיין**, תל אביב: קו אדום, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2012, עמ' 463–551.